

Donato Saukos lyginamosios literatūros mokslo projektas: „programa maximum“

Brigita Speičytė

Lietuvių literatūros katedra
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Filologijos fakultetas
Vilniaus universitetas
El. paštas: brigita.speicyte@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0002-3476-7192>

Anotacija. Straipsnyje aptariamas Donato Saukos veikalas *Fausto amžiaus epilogas* (1998), siekiant įvertinti veikalą įvade išsakytą apeliaciją į „lyginamąjį literatūros mokslą“. Analizuojama komparatyvistinė veikalą koncepcija, susijusi su jo genezės situacija, aiškinamasi veikalui būdinga literatūros ir kultūros reiškinių gretinimo logika, brėžiant sąsajas su XX a. antros pusės Lietuvos ir Vakarų komparatyvistikos kontekstais.

Esminiai žodžiai: komparatyvistika, pasaulinė literatūra, vertimas, autorius, modernioji literatūra

Donatas Sauka's Project of Comparative Literature: “Programme Maximum“

Brigita Speičytė

Department of Lithuanian Literature
Institute for Literary, Cultural and Translation Studies
Faculty of Philology
Vilnius University
Email: brigita.speicyte@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0002-3476-7192>

Summary. The article discusses Donatas Sauka's study *An Epilogue of Faust's Age* (1998) in order to assess the reference to “comparative literature science” expressed in the introduction to the study. The psychological and subjective motivation of comparative research arising from the context of the genesis of the work is interpreted: an aim to overcome the cultural isolation of Soviet-era humanitarian and to go beyond the methodologically narrow and largely directive Soviet-era comparative studies.

It is argued that *An Epilogue of Faust's Age* is a synthetic study in the field of comparative studies and world literature research, the conceptual unity of which is ensured by the attention to the category of the author in modern European literature and the state of modern consciousness revealed therein. Thus, D. Sauka in his study turns from literary comparative studies to the field of cultural studies and the history of ideas by forming a certain classical person of universal culture in the Lithuanian cultural and academic environment.

Keywords: comparative literature, world literature, translation, author, modern literature

Donato Saukos veikalas *Fausto amžiaus epilogas* buvo ryškus humanitarinių mokslų įvykis Nepriklausomybės metais. Pasirodžiusi 1998-aisiais, knyga sulaukė palyginti nemažai recenzijų bei reakcijų ir kultūrinėje spaudoje, ir dienraščiuose (Kubilius 1998, 14; Zaborskaitė 1998, 4; Brazauskas 1998, 4; Berenis 1998, 3; Čepinskienė, 1998, 88–91; Genys 1999, 1, 7; Šidlauskas 1999, 94–96; Gamziukaitė 1999, 96–106). Jai dėmesio skyrė Viktorija Daujotytė po dešimtmečio rašytame straipsnyje, skirtame Donato Saukos intelektualinės figūros fenomenologiniam portretui (Daujotytė 2009, 8–26). Šiame straipsnyje sustosiu prie atskirai neaptarto klausimo – paties autoriaus knygos įvade su ambicingu užmoju įvardytos apeliacijos į „lyginamąjį literatūros mokslą“ ir išsakyto poreikio užsibrėžti šio mokslo „programą *maximum*“ (Sauka 1998, 19)¹. Ėmus svarstyti, kokia lyginamojo literatūros mokslo programa siūloma Saukos darbe, tenka sutrikkti: autorius tiesiogiai savo darbo nesieja su kokia nors komparatyvistikos tradicija, jos teorija ar praktika, nekelia komparatyvistikos metodologinių klausimų, netgi atmets juos kaip neproduktyvius (Sauka 1998, 11). Jei, perskaičius knygos pavadinime žodį „epilogas“, kyla lūkestis, kad joje bus svarstoma tuo metu – paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje – komparatyvistikos mokslininkų diskutuota šios studijų krypties, ar veikiau – tam tikro jos plėtotės etapo pabaiga, taip pat tenka jį atmesti (plg. Bassnett, 1993, 5–11; Bernheimer 1995, 1–17; taip pat Spivak 2003, 1–23). Be to, autorius, lyginamosios literatūros darbui pasirinkęs Johanną Wolfgangą Goethe'ę, netgi neužsimena apie jį kaip komparatyvistikos ir pasaulinės literatūros disciplinų „steigėją“, kas yra tapę darbų, reflektuojančių minėto tyrimo lauko motyvacijas, *locus communis* (plg. Guillén 1993, 41–42; Steiner 1995, 4–6; Damrosch 2003, 1–36; Casanova 2004, 13–14; Saussy 2006, 6). Įvadas gali kelti lūkestį, kad darbe bus atliekama lyginamoji literatūros analizė pagal klasikinės komparatyvistikos formulę – „Goethe ir lietuvių literatūra“. Juolab kad įvade ypač pabrėžiama klasikinei komparatyvistikai būdinga Europos literatūros centro ir periferijos struktūra, grindžianti lyginamosios analizės logiką (Sauka 1998, 19)². Bet ir šis lūkestis nepateisinamas: į tiesioginio ar įtarpinto dialogo su vokiečių klasikų lauką įtraukiami tik du lietuvių rašytojai – Maironis ir Putinas (Sauka 1998, 112–150; 203–222). Jiems skirtos knygos dalys yra aukštos profesinės meistrystės lygio, tačiau kiekybiškai šiam tradiciniam komparatyvistikos segmentui skiriama tik dešimtadalis knygos teksto.

¹ Šiame straipsnyje sąvokos „lyginamasis literatūros mokslas“ ir „komparatyvistika“ vartojamos sinonimiškai, taip pat komparatyvistika ir pasaulinės literatūros tyrimai laikomi ne atskiromis ir autonomiškoms, bet artimomis, susisiekančiomis, simbiotinėmis tyrimo sritimis, orientuotomis į kultūrinį *Kitą* (plg. Steiner 1995, 6). Tokį požiūrį diktuoja ir aptariamas Saukos veikalas. Be to, straipsnyje vartojamas pasaulinės literatūros terminas, į Europos literatūrinės refleksijos akiratį įvestas Johanno Wolfgango Goethe's (*Weltliteratur*) 1827 m., Europoje ir JAV įsitvirtinęs ir kaip akademinės disciplinos pavadinimas (*World Literature*), nors Lietuvoje tradiciškai vartojama ir sinoniminė visuotinės literatūros sąvoka.

Straipsnio problematikos svarstymas užsimezgė VU Filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedros iniciuotame seminare „Už disciplinų“ 2017 m., kuriam vadovavo dr. Aistė Kučinskienė, Ispanų filologijos programos fakultete dėstytoja, VU lituanistikos ir ispanistikos studijų absolventė, šiuo metu – Lyginamųjų literatūros studijų mokslinių tyrimų grupės vadovė Literatūros, kultūros ir vertimo studijų institute VU Filologijos fakultete.

² Ši dualistinė logika ir europocentrinė nuostata ypač to meto amerikietiškoje komparatyvistikoje, ištraukusioje į teorinius-metodologinius mainus su postkolonializmo ir daugiakultūriškumo studijomis, jau buvo energingai dekonstruojama (plg. Bernheimer 1995, 8; Apter 1995; 86–96).

Taigi Saukos veikalas, apeliuodamas į lyginamąjį literatūros mokslą, regis, skatina at mesti išankstinius lūkesčius ir sustabdo ties klausimu – kokia tai yra komparatyvistika?

„Komparatyvistinis nerimas“ ir jo šaltiniai

Saukos veikalas, prasilenkiantis su akademinė komparatyvistikos rutina – juolab nesusisaistęs su kokia nors šios disciplinos institucine tvarka³ – gražina prie lyginamojo literatūros mokslo sociokultūrinių pagrindų ir genezės svarstymo. Atrodo, kad komparatyvistika, pasižyminti didesniu disciplinos ribų neapibrėžtumu, savo adeptus pastūmėja nuolat apmąstyti savo motyvacijas ir nusistatyti – vėl ir iš naujo – savo tikslus, ryškinti prasmės horizontus. Taip liu Lindos Hutcheon pastebėjimu, komparatyvistika yra „nedisciplinuota disciplina“, kurios viena iš varomųjų jėgų yra nerimas, baimė („productive comparative *Angst*“), bet ir intelektualinis entuziazmas (Hutcheon 2018, vii; Hutcheon 1995, 299) ar savitas potraukis, aistra (Guillén 1993, 4). Šios srities tyrėjams būdingą paaštrėjusią savirefleksiją palaiko pagrindinis „komparatyvistinio nerimo“ šaltinis – pati lyginimo procedūra (plg. Kučinskienė, 2017, 52–53). Jei literatūros reiškinių lyginimas yra toks pat senas kaip literatūra (Steiner 1995, 3; Saussy 2006, 6), o ši procedūra implicitiškai būdinga žmogaus mąstymui, suvokimui apskritai (Steiner 1995, 1), tada čia pat budi radikali abejonė, išsakyta pačioje Saukos veikalo pradžioje, kad „bet kokie lyginimai, kaip rodo visa ligšiolinė komparatyvistinė praktika, patys savaime neturi jokios prasmės“ (Sauka 1998, 11).

Komparatyvistikoje ši radikali abejonė virsta „produktyviu nerimu“, susieta su tam tikra egzistencine patirtimi ir jausena. Istoriskai komparatyvistikos, taip pat pasaulinės literatūros studijų kilmė grindžiama XIX a. modernaus „judriojo žmogaus“ atsivėrimu kultūrinei įvairovei ir iš jos kylančiais intelektualiniais poreikiais ir nuotykiiais. Tačiau šių tyrimo sričių plėtotė neatskiriama ir nuo modernių tautinių konfliktų, nuo kultūrinio kolonializmo ir pasipriešinimo jam imperijose, nuo išvietinimo ir emigracijos patirties. Kaip rodo komparatyvistų savirefleksija, steigiamąja disciplinos galia pasižymi ne tik iškilūs šios srities mokslininkų teoriniai ir praktiniai veikalai, bet ne mažiau – jų autorių biografijos, pažymėtos *Kito*, *svetimojo* situacija sociokultūrinėje aplinkoje (De Gasperi 2018, 6–8)⁴. Pavyzdžiui, po Antrojo pasaulinio karo Jungtinėse Amerikos Valstijose moderniosios komparatyvistikos „tėvai steigėjai“ buvo emigrantai iš Europos, tokie kaip Austrijos, Vokietijos žydų tautybės filologai Leo Spitzeris, svarbus literatūros teoretikas ir lituanistikai, ar Erichas Auerbachas, tarpukariu dėl kilmės priversti palikti darbą

³ Kaip žinoma, Donatas Sauka pagal išsilavinimą yra lituanistas, visą profesinį gyvenimą dirbęs Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Lietuvių literatūros katedroje. Be to, Vilniaus universitete niekada nebuvo vykdoma speciali lyginamųjų literatūros studijų programa.

⁴ Claudio Guilléno požiūriu, problemiška komparatyvistikos disciplinos tapatybė lemia savitą polinkį – remtis pačios disciplinos istorija: „Kaip kai kurie žmonės ir religijos, komparatyvistika save apibrėžia ir pažįsta ne dogmatiškai, o istoriškai“ (Guillén 1993, 93). Dėl to komparatyvistų savirefleksija apima ne tik teorines-metodologines problemas, bet ir ypač dažnai į svarstymus įtraukia institucines ir biografines aplinkybes, kurios lemia individualius profesinius-intelektualinius pasirinkimus. (Auto)biografiniai savirefleksijos aspektai laikytini vienu iš minėto polinkio profilių (plg. Bernheimer 1995, 12).

Europoje, emigravę į Turkiją (Stambule, kaip žinoma, Auerbachas parašė savo šedevrą *Mimesis*), vėliau apsisotję ir dirbę JAV universitetuose (Apter 2003, 253–281). Kaip ir daugelyje nacionalinių kultūrų, lietuvių emigrantai rašytojai, kritikai taip pat nemažai prisidėjo prie pasaulinių akiračių plėtros lietuvių literatūros ir kultūros studijose (Birutė Ciplijauskaitė, Algirdas Julius Greimas, Tomas Venclova, Vytautas Kavolis ir kiti). Dėl to komparatyvistika „neįsivaizduojama be istorinių egzilės aplinkybių“, be „materialaus ir psichologinio išvietinimo paveldo“ (Apter 1995, 86); ši tyrimų sritis pasižymi „virtuozizmu ir liūdesiu“, kurie kyla iš „tam tikros egzilės, vidinės *diasporos*“ būklės (Steiner 1995, 7). Vidinės emigracijos psichologinė jausena, manoma, yra ir viena iš komparatyvistikos gyvybingumo sąlygų sovietinėje ir posovietinėje Vidurio bei Rytų Europoje (Steiner 1995, 8).

Kultūrinė įveika ir bendrystės paieškos

Atrodytų, kad Saukos *Fausto amžiaus epilogo* motyvus galėtume veikiau sieti su intelektualiniu entuziazmu, ambicingu užmoju imtis „didelės kelionės maršruto“ (Sauka 1998, 19). Daugių daugiausia – su nerimu, kuri kelia įsisenėjęs „kultūros metropolijos centro“ ir nuošalės atstumas, tik pagilintas pokolonijinės būklės. Dažnai cituojama Saukos puikiai suformuluota programinė įvado mintis, apibrėžianti lietuvių literatūros dialogo su pasaulio literatūra būtinybę, bet ir asimetriją, abipusiškumo trūkumą: „Stengiamės konfrontuoti su savimi, kad būtume talpesni pasauliui, nors dėl to pasaulis dar neįsipažįja būti talpesnis Lietuvai“ (Sauka 1998, 11). Tai situacija, kuri iki šiol išlieka aktuali, dažnai verčianti niekais institucines direktyvas „tarptautinti“ lituanistikos studijas. Tačiau ši išvalgi Saukos komparatyvistikos projekcija į ateitį pritemdo kitą aštrią įvado mintį, kreipiančią prie šio veikalų ištakų – nuo 1959 m. Vilniaus universitete skaityto literatūros speckurso, jam reikalingos lektūros ir tuometinės šį darbą lydėjusios jausenos:

Knygos, nesuteikdamos pasitikėjimo savimi, neišvaduodamos iš vidinės nelaisvės, rodė gyvo gyvenimo pulsą, po kuriuo slypėjo Istorijos tėkmė. Nebūdami tikri, kiek iš tiesų esame normalūs, gyvi žmonės, panašūs į kitus, kiek apie savo būtį galime spręsti ir ją analizuoti, skaitomų knygų refleksijoje galėjome įsivaizduoti esą šito XX amžiaus piliečiais. (Sauka 1998, 20–21)

Taigi šis veikalas yra kilęs iš gilios vidinės diasporos ir izoliacijos pojūčio („kiek iš tiesų esame normalūs, gyvi žmonės, panašūs į kitus“), iš kultūrinės kolonizacijos grėsmės ir pasekmių totalitarinėje valstybėje, ideologiškai kelioms kartoms diegiant, kaip pažymi autorius kitoje vietoje, panieką Vakarams (Sauka 1998, 462). Ir, be abejo, – iš poreikio jas įveikti, intelektualine pastanga patvirtinant savo priklausymą klasikinės Europos kultūros laukui. Todėl, taiklia Viktorijos Daujotytės formuluote, Saukos *Fausto amžiaus epilogas* yra sukurta „kultūrinių sąveikų ir įveikų sistema“ (Daujotytė 2009, 14). Kultūrinė sąveika suvoktina kaip savęs apsibrėžimas *Kito* akivaizdoje, santykyje su *Kitu*, o įveika – *Kito* įsisavinimas. Būtent Saukos knygos genezės aplinkybės ir psichologinės jos kūrybos prielaidos leidžia suprasti, kodėl įveikos joje dominuoja sąveikų

atžvilgiu (tai paaiškina ir minėtą dėmesio lietuvių ir užsienio autoriams disproporciją). Metodologiniu požiūriu kultūrinės įveikos knygoje yra savito profilio: Saukos nedomina kultūrinė įveika kaip tyrimo objektas – pavyzdžiui, knygoje aptariamų vokiečių, prancūzų, rusų poetų vertimų į lietuvių kalbą mokslinės, kritinės recepcijos istorija, nors tai būtų visiškai tikėtina tokio tyrimo sritis. Autorių domina *kultūrinė įveika kaip praktika* – jo paties individuali pastanga įveikti Europos literatūros, visų pirma poezijos, modernėjimo kelią nuo Goethe'ės, per Charles'į Baudelaire'ą, Reinerį Marią Rilke'ę, Borisą Pasternaką, Paulį Valéry. Įveikti – tai įsisavinti: perskaityti tekstus, išsiskaityti į juos originalo kalba, savarankiškai apmąstyti, prireikus pasiremiant nacionalinių filologijų tyrėjų darbais, galiausiai – išversti. Beje, tai daroma dekartišškai nesidairant į kitus kolegas poetus ir tyrėjus Lietuvoje, nesidomint tuo, kaip jiems sekėsi kultūrinių įveikų kelyje⁵. Kaip tik dėl to Saukos knyga buvo gana santūriai ir kritiškai sutikta Lietuvos visuotinės literatūros specialistų, germanistų aplinkoje (Čepinskienė 1998, 88–91; Gamziukaitė 1999, 96–106).

Taigi Saukos veikale komparatyvistika susilieja su pasaulinės (visuotinės) literatūros studijomis ir tampa asmenine, netgi individualistine kultūrinės įveikos *praktikos* programa, kurioje pagreičiui praktikuojami ir mokslinės, ir meninės įveikos būdai. Matyti, kaip savitai Saukos knygoje pasirodo bendra XX a. pabaigos komparatyvistikos tendencija – posūkis į vertimo studijas (Bassnett 1993, 138–161). Šiuo atveju – į patį vertimą, kaip esminį kitos kultūros įsisavinimo būdą. Šis individualistinis dvigubas įsisavinimas ir jam reikalingas tyrėjo poliglotizmas bei aukštas kalbinės meistrystės lygis yra vienas iš saukiškos „programos *maximum*“ aspektų. Pridurtina – kažin ar pakartojamas jos originalumas, ypač aukšto meninio lygio poetinių vertimų požiūriu.

Sintezės kokybė

Kitas saukiškojo lyginamojo literatūros mokslo programos maksimalumo bruožas – tai sintetinio pobūdžio tyrimo formos pasirinkimas. *Fausto amžiaus epilogas* yra ne atveju studija (nors gali daryti tokį įspūdį), o komparatyvistikos ir pasaulinės literatūros tyrimų srities sintetinis veikalas. Šiuolaikiniuose šios srities tyrimuose tai retas pasirinkimas, sunkiai įmanomas dėl visumos sampratos erozijos (abejojant, ar tokios visumos kaip „Europos literatūra“, „pasaulinė literatūra“ nėra pernelyg apibendrintos, neišvengiamai sąlygiškos konstrukcijos). Saukos darbą grindžia tikėjimas Europos literatūros gaubiančiu, anot autoriaus, „vientisu kultūros skliautu“ (Sauka 1998, 20), nors dera pažymėti, kad po tuo skliautu neišsitenka nemaža dalis „kitos Europos“ literatūrų arba jos priimanos įnamio ar vargingesnio giminaičio teisėmis⁶.

⁵ Sauka savo veikale cituoja René Descartes'o mintį: „Prisipažinsiu, esu gimęs su tokiu protu, kad didžiausia studijų palaima buvo ne svetimi įrodinėjimai, o savų kūrimas“ (Sauka 1998, 462). Daujotytės požiūriu, polinkis į šią „didžiąją pagundą“ būdingas ir paties Saukos intelektualiniam temperamentui (Daujotytė 2009, 12).

⁶ Čia pasiskolintas pavadinimas iš Česlovo Milošo esė knygos *Gimtoji Europa (Rodzinna Europa, 1959)* publikacijos prancūzų kalba, pavadinimu *Kita Europa (Une autre Europe, 1964)*. Reikšmės poslinkis tarp originalo ir vertimo pavadinimų ypač iškalbingas. Jis liudija mentalinį skirtumą, apibrėžiantį Saukos minėtą santykio asimetriją tarp skirtingų Europos regionų, bet kartu Saukos veikalas rodo, kaip ši perspektyva, būdinga „kultūros metropoli-

Kiekvienam sintetiniam veikalui reikia vienijančio koncepto. Komparatyvistikoje tai paprastai yra kurio nors autoriaus kūryba ar kūrinys, jo užduotos temos (saveikų, įtakų, teminė komparatyvistika), literatūros tipologijos elementai – žanrai, kultūrinių-istorinių epochų meninės inovacijos (Guillén 1993, 93–96; Steiner 1995, 11–14; Kučinskienė 2017, 53–57). Svarstant Saukos pasirinkimą, svarbu matyti, kad jo veikalo genezės kontekstas – XX a. antros pusės komparatyvistika Lietuvoje – nepasižymėjo didele konceptualia ir žanrine įvairove. Sovietmečio lietuvių komparatyvistikoje vyravo tradiciniai sąveikų tyrimai⁷, ir Vytauto Kubiliaus sintetinis veikalas *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983) buvo ryški išimtis – ir dėl tipologinės komparatyvistikos pasirinkimo, ir dėl orientacijos į pasaulinės (daugiausia Vakarų) literatūros sritį. Kubiliaus monografija grąžino lietuvių komparatyvistiką į tarpukario Lietuvoje užsimezgsusią, tačiau keliems dešimtmečiams nutrūkusią studijų kryptį (žr. Jurgutienė 2018, 33–50), kurioje galime matyti ir Saukos *Fausto amžiaus epilogą*.

Regis, Saukos veikalo sintetinį pagrindą turėtų sudaryti Goethe's kūryba, tačiau taip nėra. Ir jei skaitytojai turi tokių lūkesčių, – kaip rodo minėtas germanistės Ramintos Gamziukaitės poleminis straipsnis, – jiems tenka ir nusivilti, ir prasilenkti su Saukos veikalo koncepcija. Nesunku pastebėti, jog knygoje Goethe's tekstų recepcijos, ypač tiesioginės, klausimai nėra pagrindiniai, ne jie stumia mąstymą į priekį. Tai, kas jungia šią išties daugialypę knygą, yra dėmesys tam tikram *meninio sąmoningumo tipui*, kurį išreiškia Goethe's biografija ir kūryba. Šio sąmoningumo pobūdis nusakytas formule: „kūryba – jo [Goethe's] asmeninio likimo svertas ir įrankis“ (Sauka 1998, 60). Taigi Saukos veikalo sintetinę kokybę užtikrina *autoriaus kategorija*, kuri kaip tik nuo Goethe's kūrybos meto Europos literatūrose tapo pagrindiniu meninės kūrybos veiksmu. Istorinės poetikos požiūriu, XVIII–XIX a. sandūroje retorinį meninio sąmoningumo tipą pakeitė „istorinė ir individuali perspektyva“:

Pagrindiniu literatūros proceso „personažu“ tapo ne kūrinys, pajungtas duotam kanonui, o jo kūrėjas; pagrindine poetikos kategorija – ne stilius ar žanras, o autorius. [...] Atskiros poetinės priemonės ir taisyklės užleidžia vietą pabrėžtinam savęs ir pasaulio pažinimo siekiui, sintetiškai perteikiamam plačiu literatūriniu vaizdu. (Averincev et al. 1994, 33)

Saukos veikale būtent Faustas ar, anot tyrėjo, „Goethe-Faustas“ – autoriaus kūrybinė saviprojekcija – tampa pradžios tašku, aiškinantis moderniosios Europos literatūros procesą, šio sąmoningumo tipo variacijas skirtingose nacionalinėse literatūrose. Dėl to tyrėjas daug dėmesio skiria aptariamų rašytojų autobiografiniams tekstams ir kontekstams, kurie atskleidžia tą „savęs ir pasaulio pažinimo siekį“ drauge su meninės išraiškos

jos centru“ paveikia analitinę žiūrą iš periferijos. Žinoma, tokio pobūdžio darbuose nacionalinių literatūrų, kurios įtraukiamos į tyrimą, spektrą lemia ir tyrėjo poliglotizmas bei jo ribos. Saukai prieinami tekstai vokiečių, prancūzų, anglų, rusų, latvių, lenkų kalbomis, dėl to *Fausto amžiaus epilogė* krenta į akis itin kuklus dėmesys lenkų literatūrai, nors palyginti nemažai naudojami lenkų mokslininkų atliktais Europos literatūrų tyrimais.

⁷ Dalis šios komparatyvistikos, be abejojimo, buvo direktyvinė, skirta perorientuoti lietuvių literatūros studijas į sovietinį (rusiškąjį) kontekstą, kaip antai straipsnių rinkinys *Puškinas ir lietuvių literatūra* (red. Kostas Korsakas, 1950), Petro Užkalnio studija *Majakovskis ir lietuvių literatūra* (1955) ir kt. Kita populiarūs sąveikų bei įtakų komparatyvistikos sritis – „literatūrinių ryšių“ tyrimai, metodologiškai susisiekiantys su regiono kultūros studijomis, tačiau jie daugiausiai buvo skirti Sovietų sąjungos nacionalinėms literatūroms.

paieškomis. Nustačius tokį vienijantį konceptą, ilgos trukmės literatūros proceso meninę inovaciją, galima suprasti ir veikalo pavadinimą, sąvokos „epilogas“ reikšmę: tai ne disciplinos, ne recepcijos proceso, o aptariamo meninio sąmoningumo epochos pabaiga, kai literatūriniame diskurse pusantro šimto metų dominavusį „personažą“ *„autorių pakeitė tekstas“*. Vadinasi, Saukos „programa *maximum*“ numato autoriaus kaip meninės individualybės tyrimą, o Europos literatūros šioje perspektyvoje išskyla kaip turtinga individo meninės saviraiškos formų saugykla. Šią meninę individualybę simbolizuoja Fausto figūra, išreiškianti moderniojo žmogaus pasaulio pažinimo, kūrybos, saviraiškos ir veiklos imperatyvų sąryšingumą, tarpusavio priklausomybę. Tad Sauka, rikiuodamas tokių kūrybinių individualybių galeriją antrajame knygos skyriuje, dėmesį sutelkia į kiekvieno poeto ar prozininko individualią akistatą su savo laiko ir vietos situacijomis (nebūtinai tiesiogiai susijusią su Goethe), egzistencialistiniu žvilgsniu vertina jų kūrybą kaip atsako paieškas. Taigi neakcentuoja, kaip, pavyzdžiui, Haroldas Bloomas, XX a. aštuntajame dešimtmetyje svarstęs moderniosios poezijos plėtotės logiką, „įtakos baimės“, agono tarp praeities ir dabarties kūrėjų, neproblemina modernaus rašytojo, ypač poeto, kaip „pavėlavusiojo“ sąmonės (plg. Bloom 1997). Aptariamų autorių ryšį su Goethe Sauka vertina ne kaip siekį pastarąjį pranokti, o veikiau kaip įgyvendinamą poreikį – „užduotą“ Goethe’s – moderniam rašytojui individualiai pradėti iš naujo.

Saukos veikalui būdingas dėmesys meninei individualybei – intensyvus, netgi su tam tikru pietizmo atspalviu – kyla ne vien iš objektyvių konceptualių pasirinkimų. Veikiau, kaip būdinga komparatystikai, šie pasirinkimai yra išsiskniję jei ne disciplinos istorijoje, tai rašančiojo biografijoje. Erichas Auerbachas 1952 m. straipsnyje „Pasaulinės literatūros filologija“ („Philologie der Weltliteratur“) yra pažymėjęs, kad platesnio užmojo pasaulinės literatūros (pridurtume: ir komparatystikos) darbų sintetinė kokybė, pranokstanti vien faktų ir duomenų kaupimą bei enciklopedines žinias, „yra asmeninės intuicijos produktas“, persmelktas „instinktyvaus asmeninio intereso“ (Auerbach 1969, 11–12). Auerbachas, savo veikale *Mimesis* sekęs individualaus stiliaus manifestacijas Vakarų literatūroje, Antrojo pasaulinio karo metais laiškuose iš Stambulo Walteriui Benjaminui išsakė neabejotinai jo veikalą persmelkusį asmeninį interesą: meilę ikikarinei Europos kultūros epochai dėl jos „gyvenimo įvairovės“, drauge – jos pabaigos suvokimą, karo katastrofą nusakęs kaip „Apvaizdos pinkles“, skirtas „mus kruvinu kančių keliu atvesti į trivialumo Internacionalą ir esperanto kultūrą“ (cit. pagal: Greenblatt 2011, 255). Auerbachui nerimą dėl Europos ir apskritai Vakarų kultūrinės niveliacijos kėlė radikalaus nacionalizmo judėjimai Vokietijoje ir Turkijoje, jo teigimu, griaunantys ilgaamžes tradicijas. Saukos programinę nuostatą – dėmesį individualybei – galima laikyti asmeniniu interesu, kilusiu iš pasipriešinimo sovietinei „trivialumo Internacionalo“ atmainai. Tokiai, kuri nusakyta išpūdingai drastišku vaizdu autobiografiniuose užrašuose iš knygos *Apie laiką ir save*:

Po kelių dešimtmečių [nuo okupacijos pradžios] visos mūsų tarybinės padermės, jokiū būdu ir savęs neišskirdamas, negalėjau kitaip įsivaizduoti – kaip ledo ritulininkų uniforma, su šalmais ant galvų, kurie neprityrusiai akiai individualius bruožus visai niveliuoja. „Eina, eina!“ – skanduoja minia, o mes galva taranuojame kiekvieną, kas pasitaiko kelyje. (Sauka 2019, 55)

Tad Saukos komparatyvistikos projektas – tai ilgalaikės (visą profesinį gyvenimą trukusios), kantrios, begalinio užsispyrimo asmeninės pratybos, formuojantis tokį santykį su tekstais, kultūra ir žmonėmis joje, kuris būtų kuo tolimesnis „taranavimo galva“ stiliui (jo apraiškų netrūksta iki šiol), o kuriamas praeities autorių ir jų kūrybos vaizdas kuo mažiau panašėtų į uniformuotą ledo ritulininkų komandą.

Moderniosios sąmonės būklė

Nors autoriaus kategorijos tyrimas Europos literatūrose yra pakankamas uždavinys komparatyvistinei sintezei, ir jis Saukos veikale nėra pagrindinis, netgi atviru tekstu neformuluojamas. Iš tiesų autoriaus kategorija pasirenkama kaip priemonė aiškintis kur kas fundamentalesnį, ne vien specifiškai literatūrinį modernybės mentalinį reiškinių – žmogaus sąmonės skilimą, pažintinės bei kūrybinės veiklos plotmių atsiskyrimą, meno ir mokslo diskursų atotrūkį, jų kalbų nebendramatiškumą. Goethe's asmuo ir kūryba pasirodo tarsi šios modernios sąmonės *Urpflanze*, archetipinis augalas, apimantis dar neišsiskaidžiusias visų augalų formų įvairovės užuomazgas. Aptardamas Fausto personažą, autorius klausia:

Plačiau žiūrint, Faustas – tai šviečiamojo amžiaus racionalizmo krizę kaip asmeninę dramą išgyvenantis žmogus. (Bet argi iš tiesų jau yra pasibaigęs scientizmo triumfo pavojus, ar XX a. technikos laimėjimai dar labiau nesuaktualina Fausto dramos?) (Sauka, 1998, 54–55)

Tad Saukos knygoje galima atsekti tam tikrą minties punktyrą, budintį klausimą – ar iš tiesų šis sąmonės skilimas yra absoliutus ir negrįžtamas, ar šiuolaikinis žmogus pasmerkta šizofreniškai fragmentuotos sąmonės, taigi nesusikalbėjimo su savimi ir kitais būklei? Šiam esminiam klausimui svarstyti Saukos veikale reikėtų atskiros analizės ir papildomų kontekstų, kadangi jis išveda į filosofijos, idėjų istorijos lauką. Vis dėlto, ir specialiai neanalizuojant, išsišakojusiame autoriaus svarstyme galima pastebėti dėmesį tokiems literatūros ir apskritai meno reiškiniams, kurių kūrybinis impulsas nėra priešingas, o ypač artimas mokslinio mąstymo specifikai. Sauka dėmesingai siekia apčiuoti kūrybinėje žmogaus sąmonėje susiliečiančias mokslinio ir meninio mąstymo briaunas – kadaise buvusias neatskiriamas, o toliau vis sunkiau susitinkančias, bet, autoriaus giliu tikėjimu, galinčias susitikti. Tokia sąlyčio briauna Saukai yra poezijos formos, jos muzikalumo matematinė kokybė – „grynosios poezijos“ suartėjimas su gryniausia modernaus „skaičiuojančio“ proto išraiška (žr. baigiamąjį veikalo skyrelį, pažymėtą 1974 m. data: „Muzikinė forma – matematiška, ideali...“; Sauka 1998, 545–554). Būtent šią moderniosios poezijos plėtotės liniją – didžiuliu abstrahavimo lygmeniu poezijos komunikatyvumo kaina išlaikančią žmogaus sąmonės vientisumą, bent jo galimybę – Sauka mano esant aukščiausiu meniniu literatūros pasiekimu, kuriam taip pat rašomas šis epilogas. Vėlesnė poezija, autoriaus požiūriu, yra rezignuojanti, susitaikanti su savo šizofreniška būkle: „Pirmosios [XX] amžiaus pusės poetus su masyviomis smegenimis ir iltiniais dantimis pakeitė melancholikai“, – parafrazuodamas Gottfriedą Benną teigia autorius (Sauka 1998, 535).

Vis dėlto bandymas „grynosios poezijos“ forma atkurti poetinio „mitologizuojančio“ mąstymo ir modernaus „skaičiuojančio“ proto ryšį nebuvo vienintelė pastanga poezijoje atsilipti į minėtą modernybės iššūkį „Fausto dramą“, tačiau jos alternatyvoms knygoje neskiriama dėmesio. Šiuo požiūriu nėra aptariami tokie autoriai, anaiptol ne melancholikai, kaip skaičiuojančiu protu kadaise savaip pasibodėję Williamas Blake’as, Adomas Mickevičius, Oskaras Milašius ir galiausiai Česlovas Milošas, kuris „grynosios poezijos“ formoje matė kūrybinę aklavietę, tačiau nesutiko rezignuoti. Milošas taip pat savo kūryboje sprendė mokslinės ir meninės sąmonės santykio problemą, tik išeitį matė ne muzikinės formos suabstraktinime, suartinančiame poeziją su matematika, o laiko traktuotėje, kurioje poetinis mąstymas susisiečia su fizikos mokslo atradimais. Nors galbūt Saukos veikalo kontekste šis dėmesio trūkumas yra pagrįstas: Milošas savo poziciją grindė ne Goethe’o, o Blake’o poetine tradicija. Šiaip ar taip, Saukos veikale Milošas (taip pat kitas jo „meistras“ Milašius) figūruoja ne kaip vienas modernių poetų, galynėjęs su šiuo epochiniu klausimu, o vien kaip autorius, skatinantis įsisąmoninti lietuvių istorinės sąmonės skilimą (Sauka 1998, 149). Tai būtų atskiros platesnio svarstymo tema, kurios poleminę giją savo išvalgioje recenzijoje nubrėžė Marijus Šidlauskas (Šidlauskas 2006, 192–196).

Neinstitucinė komparatyvistika

Aptarti Saukos komparatyvistikos programiniai orientyrai – kultūrinės įveikos praktika, dėmesys meninei individualybei ir esminių moderniosios žmogaus būklės klausimų svarstymas – išties pateisina įvade užsibrėžtą maksimalų programos pobūdį. Drauge ši programa savita tuo, kad ji orientuojama ne tiek į disciplinos žinijos (informacijos) plėtrą, o į autoriaus ir skaitytojo individualią savikūrą, sakytume, gėtiškąjį *Bildung*. Būtent šia prasme Saukos veikalas daugiausia yra, taikliai Šidlausko apibūdinimu, intelektualinė biografija (Šidlauskas, 2006, 193), o trečiajame knygos skyriuje netgi įgyja asmeninio skaitymo dienoraščio ar *silva rerum* stilistinių bruožų. Tad *Fausto amžiaus epilogas*, kaip minėta, ir genezės aplinkybių, ir mokslinės kūrybos stiliaus požiūriu yra *neinstitucinės komparatyvistikos* veikalas.

Ši Saukos darbo specifika lemia ir jo originalumą, ir yra dar vienas išsikeltos programos maksimalumo aspektas. Veikale siekiama titaniškomis individualiomis pastangomis („pašėlusiai plėšantis“ – Sauka, 1998, 19) padaryti tai, kas įprastu atveju sutelktai atliekama mokslinių bendruomenių per ilgą laiką. Dėl to Saukos veikalas raiškiai liudija institucinę komparatyvistikos ir pasaulinės literatūros tyrimų būklę Lietuvoje – jos gilesnės tradicijos trūkumą ir minėto pertrūkio sovietmečiu padarinius. Tai leidžia įvertinti autoriaus ambicingą užmojį ir kartu suvokti individualiai kažin ar įveikiamas ribas, nulemtas nepertraukiamo mokslinės minties kaupimo, kultūros reikšmių kumuliacijos stokos. Iš laiko perspektyvos matyti, kaip ši aplinkybė mažina knygos komunikatyvumą, kurį turėtų užtikrinti tam tikro kultūroje, akademinėje bendruomenėje sukaupto bendro žinojimo sluoksniis. Tačiau tokia mokslinio ir apskritai kultūrinio paveldo kontekste ypač reikšminga ir autoriaus drąsa, ir jo veikalo intencija, tiesiogiai išsakyta knygos įva-

de – tai siekis palaikyti Europos literatūrų ir kultūrų pažinimo poreikį (Sauka 1998, 19). Vadinas, paliudyti ir formuoti komparatyvistikos etosą: godumą kultūrai ir atvirumo kitokybei nuostatą paversti asmeniniu imperatyvu bei reikalavimu skaitytojui. Žinoma, dera patikslinti: Saukos komparatyvistika siekia kultivuoti ne tiek postmodernų atvirumą kultūrinei įvairovei, kiek klasikinį gero meno ilgesį ir jo keliamą ambiciją pasigalynėti su aukščiausiais meniniais pasiekimais. Saukos veikalas kaip lyginamosios ir pasaulinės literatūros tyrimas ypač vertingas dėl to, kad jis grįžta ir grąžina prie pirminių šios tyrimo srities prielaidų, paverčia jas savarankiško mąstymo pradžios tašku, formuodamas anaipol ne vienos ar kitos disciplinos specialistą, o tam tikrą klasikinę *universaliosios kultūros personą* lietuvių kultūrinėje ir akademinėje aplinkoje.

Literatūros sąrašas

- Apter, Emily. 1995. Comparative Exile: Competing Margins in the History of Comparative Literature. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Charles Bernheimer, ed. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 86–96.
- Apter, Emily. 2003. Global Translato: The “Invention” of Comparative Literature, Istanbul, 1933. *Critical Inquiry* 29 (2), 253–281.
- Auerbach, Erich. 1969. Philology and *Weltliteratur*. Translated by Maire and Edward Said. *The Centennial Review* 13 (1), 1–17.
- Averincev, S. S.; Andreev, M. L.; Gasparov, M. L.; Grincer, P. A.; Mihajlov, A. V. 1994. Kategorii poetiki v smene literaturnyh epoch. *Istoričeskaja poetika: Literaturnye epochi i tipy hudožestvennogo soznanija*. Moskva: Nasledie, 3–38.
- Bassnett, Susan. 1993. *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell.
- Berenis, Vytautas. 1998. Faustiškiosios kultūros pėdsakai Lietuvoje ir pasaulyje. *Lietuvos rytas* („Mūzų malūnas“ liepos 21), 3.
- Bernheimer, Charles. 1995. Introduction: The Anxieties of Comparison. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Charles Bernheimer, ed. Baltimore and London: The John Hopkins University Press. 1–17.
- Bloom, Harold. 1997. *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. Second Edition. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Brazauskas, Arūnas. 1998. Kryptis – konservatyvioji revoliucija. *7 meno dienos* (gegužės 29), 4.
- Casanova, Pascale. *The World Republic of Letters*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Čepinskienė, Galina. 1998. Ar Faustas dar gyvas XX amžiaus pabaigoje? *Kultūros barai* 11, 88–91.
- Damrosch, David. 2003. *What is World Literature?* Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Daujotytė, Viktorija. 2009. Mąstyti klausiant ir abejojant; mąstyti taip ir antraip. *Literatūra* 51 (1), 8–26.
- De Gasperi, Giulia. 2018. Introduction: The State of the Art. *Comparative Literature for the New Century*. Giulia De Gasperi, Joseph Pivato, eds. Montreal & Kingston, London, Chicago: McGill-Queen’s University Press, 3–18.
- Gamziukaitė, Raminta. 1999. Neįgyvendinti užmojai ir apgaulinga pavadinimo magija: Kritinės pastabos apie [D. Saukos] *Fausto amžiaus epilogą*. *Metai* 11, 96–106.
- Genys, Arvydas. 1999. Mums Fausto amžius tęsiasi? Reikšmingų jubiliejų akivaizdoj. *Mokslo Lietuva* 11 (1), 7.
- Greenblatt, Stephen. 2011. Tikrovės palytėjimas. Vertė Brigita Speičytė. *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams* 2. Aušra Jurgutienė, red. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 231–260.

- Guillén, Claudio. 1993. *The Challenge of Comparative Literature*. Translated by Cola Franzen. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Hutcheon, Linda. 1995. Productive Comparative *Angst*; Comparative Literature in the Age of Multiculturalism. *World Literature Today* 69 (2), 299–303.
- Hutcheon, Linda. 2018. Foreword. *Comparative Literature for the New Century*. Giulia De Gasperi, Joseph Pivato, eds. Montreal & Kingston, London, Chicago: McGill-Queen's University Press, vii–x.
- Jurgutienė, Aušra. 2018. Definicijos ir diskusijos: lyginamoji literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940). *Colloquia* 41, 33–50.
- Kubilius, Vytautas. 1998. Faustiška knyga. *Lietuvos aidas* (gegužės 5), 14
- Kučinskienė, Aistė. 2017. Komparatyvistikos (ne)įmanomybė: Juozas Tumas-Vaižgantas ir Miguelis de Unamuno. *Colloquia* 38, 51–70.
- Sauka, Donatas. 1998. *Fausto amžiaus epilogas*. Vilnius: Tyto alba.
- Sauka, Donatas. 2019. *Apie laiką ir save*. Saulė Matulevičienė, red. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Saussy, Haun. 2006. Exquisite Cadavers Stitched from Fresh Nightmares: Of Memes, Hives, and Selfish Genes. *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Haun Saussy, ed. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 3–42.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 2003. *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Steiner, George. 1995. *What is Comparative Literature?* Oxford, New York: Clarendon Press, Oxford University Press.
- Šidlauskas, Marijus. 1999. Faustiškosios dvasios iššūkiai. *Metai* 10, 94–96.
- Šidlauskas, Marijus. 2006. *Orfėjas mokėjo lietuviškai*. Vilnius: Homo liber.
- Zaborskaitė, Vanda. 1998. Plačių horizontų knyga. *Literatūra ir menas* (gegužės 9), 4.